

WHARE PAREMETE, PONEKE.

20 o Hepetema, 1889.

Ki nga Iwi, ki nga Hapu, me nga Rangatira e noho nei i runga i Aotearoa, puta noa nga topito e wha.

TE iti te rahi, Tena Koutou katoa. E whakaatuatua ana tenei kia koutou i nga mahi i nga korero, i nga ritenga o tenei tunga Paremete, tau o to tatou Ariki, 1889.

I te tuwheratanga o Te Runanga Nui, kihai i matauria e matou, tera e nui nga mahi mo te taha kia tatou ki te iwi Maori. I te mea hoki i tino nui rawa nga mahinga mo te taha kia tatou i tera tau. Me whakaaro hoki iana ki te nui o nga hui Maori a te motu nei i taua tau, me te nui hoki o nga rangatira whai matauranga o tatou i tae mai ki Whanganuiatara ara ki Poneke nei tua ai i Te Waonui a Tane. E hoa ma, kaore i rereke atu te ahua i te waerenga e tuaina nei, ka tuku kia maroke katahi ka tahu atu ai ki te ahi; te putanga ake, he Putanitanita e wero nei ki te kiri o te tangata, o te kararehe. Penei ano te rite o te marangatanga ake i tenei tau, wero ana ki te kiri, wero ana ki te ngakau; wero ana ki te whenua wero ana ki te taonga. Aue tau kiri! Anana te mahi na! Koia enei aua wero kokoi, ara nga Pire a Te Kawanatanga nei i hanga mai ai mo tatou, mo te Iwi Maori:—

- "Te Ture Rahui o Te Karamu."
- "Te Ture Whakatikatika i te Ture Whakawhiti Whenua."
- "Ture Whakatikatika i Te Ture Kooti Whenua Maori."
- "Ture Whakatikatika i Te Ture arai mo nga Hoko Tahae a nga Whenua Maori."
- "Ture Whakamana Whakataunga Take mo Orimakatea."
- "Ture Whakahaere Whakawa mo Ngarara me Waipiro Poraka."
- "Ture Whakawa mo Poututu."
- "Ture Whakanoho Rahui o Te Tai Hauauru."
- "Ture Pupuru Whakahaere mo nga Rahui o Te Tai Hauauru."
- "Ture mo te Whenua a Wi Pere."
- "Ture mo te Whare Manuwihiri Maori i Waipapa, i Onehunga, Akarana."
- "Ture Whakamana Take,"
- "Ture Huihuiuga Maori."
- "Ture Whakatikatika Ture Hoko Whenua Maori a Te Kawanatanga."
- "Ture Whakahaere Moni o te Rerewe nui ki Te Awamutu hai hokonga Whenua Maori."

Koinei te maha o nga Pire a Te Kawanatanga nei i hanga mai ai i tenei tau, tera atu ano ia te nuinga. Haruru ana i te putanga mai, me te kokoreke whakaoho tata, tumatakaka ana te ngakau, rere ana te manawa rahirahi, i te mea ano hoki kaore kau he kupu tohutohu i roto i nga whai korero a Te Kawana, tera e homai he ture mo te taha Maori.

Ka hoki whakamuri ano taku whakataki korero atu kia koutou. I muri tata mai i te tuwheratanga o te Runanga nui nei, ka rapurapu whakaaro nga mema Maori mo nga Pire Maori i paahitia i te tau 1888. He mahara na ratou kia kimihia he ritenga e taea ai te whakauruuru atu ano etahi o nga take o nga Hui a te motu nei, ara nga mea i mahue ki waho, me te whakaaro ano hoki kia whakatikatikaina nga rarangi o aua ture e ahua hapa ana ia tatou e pai ana. I runga i enei whakaaroaronga katahi ka karangatia he hui kia tu. Whakaaetia ana, tu ana tetahi whakaminenga nui ki Otaki. Hui mai ana a Ngatiraukawa me era iwi ki reira, me nga mema Maori. Ka whakaaria i reira nga tino take mo taua hui i meingatia ai. Te mutunga, oti ana ki runga ki te penei, me whakatikatika nga mea e kitea nuitia ana te pa mai o te mate ki te Iwi Maori.

I muri i tera, ka tukua mai ko te Pire Pooti Mema e te Kawanatanga, kia mahia e te Whare. Te tikanga o taua Pire, he whakaitiiho i nga mema Pakeha i roto i te Paremete. I putaketia mai taua mea i runga i te motini a Timi Kara i tera tau. Te putanga mai o taua Pire, katahi ka ara ake he whawhai ma te Whare nei. Ka noho ko te Paranihi hai Tumuaki mo te taha e turaki ana i taua Pire. E toru rawa wiki e tino pakanga ana mo taua mea. Kaore i haere nga mahi mo nga pitihana katoa, me era atu Pire hoki. I te wa ano ka timata taua ngangare ka karangatia e Hirini Taiwhanga he hui ma matou ma nga tangata Maori e noho ana i Poneke nei, whakaaetia ana, tu ana ki roto ki te Werengitana Hoteera. Te tikanga o taua hui he whakaatu i te ahua o nga mema Maori, kia huri ki te taha Kawanatanga, kia huri ranei ki te taha turaki. Te tunga ake o Taiwhanga, ka mea, ka peke ia ki te taha turaki, he aroha nona ki nga Pakeha o tera taha i awhina ia raua ko Hoani Taipua i tera tau. Ka tu a Tame Parata, ka mea, "Ko Te Paranihi tonu taku tangata i pai ai ahau, o toku pootitanga mai ano, a e haere nei, kati, ka noho au ki te Taha Turaki."

Ka tu ko Timi Kara, ka mea, ka rere ia ki te mea e whakaiti ana i nga mema Pakeha, no te mea ko ta te iwi katoa tera i pai ai. Ka tu ko Hoani Taipua, ka tautoko i ta Timi Kara korero, me te ki ano hoki ko tana tikanga pai rawa atu, me ata haere katoa atu ratou nga mema Maori, ki te ata korero atu, ki te tono hoki ki te Kawanatanga kia whakakorea atu ona Pire kikino mo te iwi Maori kia unuia atu hoki ki waho nga niho kokoi

ara nga rarangi taimaha i roto i nga Pire ahua pai, kia whakaurua atu ko a nga Maori i hiahia ai. Ki te kore te Kawanatanga e pai mai, heoi me peke tatou katoa ki te taha turaki. Whakataua ana e te hui ki ta Taipua i mea ai kia haere ki te Kawanatanga tono ai kia whakakahoretia rawatia ona Pire kikino. I whai kupu ano hoki te hui kia kotahi te haere ma nga mema Maori, kaati, kaore i taea ko Taiwhanga me Tame Parata. Mau tonu raua ki ta raua; mau tonu hoki enei tokorua ki ta raua. Ko ta te hui ia i pai ai, ko te haere ki te Kawanatanga i te tuatahi, ata tono ai kia unuhia mariretia ona Pire he. Kia uaua ra ano ka peke ai ki te taha turaki. I taua wa tonu, kukume tangata ana te taha Kawanatanga ma ratou, me te taha turaki, pera ana ano. I mua atu o te pootitanga mo taua Pire, ka haere atu a Hoani Taipua me Timi Kara ki te tono kia Te Kawanatanga kia whakamutua rawatia ta ratou Pire Hoko Whenua Maori, me te Pire Huihuinga Maori; me te unu hoki i nga rarangi e pa kino ana ki nga Maori i roto i etahi a o ratou Pire. Te rongonga o te Kawanatanga ki a raua korero, me ta raua tono, whakaetai ana te unu i aua take ki waho. Kati, pumau ana o raua whakaaro ki te tautoko i te taha Kawanatanga, me taku whakamihi atu, me taku tautoko atu hoki, me taku ki atu, kia kaha. Te ra i pootitia ai, tu ana te taha Kawanatanga, ki hai i hinga, a paahitia ana te Pire i runga ano i ona tikanga i hanga mai ai e te Kawanatanga, ara kia hoki iho nga mema Pakeha i te iwa te kau ma tahi, ki te whitutekau ma tahi, me nga mema Maori tokowha mau tonu era.

I muri mai i tera ka tukua mai e te Kawanatanga ko te Pire whakaiti iho i nga takoha i runga i nga Taonga. Ko tenei ture e pa ana ki nga Pakeha anake. Tona putanga mai, ka ara ano te whawhai ma te Whare; ka tu ano te taha turaki ki te whakahinga i taua Pire, ki te Kawanatanga tonu hoki. Ko te rua tenei o nga turaki Kawanatanga. Katahi a Te Paranihi, te Tumuaki o tera taha ka tu ki te whai korero whakahe mo taua Pire, a ka mea atu, me whakakore i taua Ture Takoha Taouga, engari me paahi he Ture Takoha Whenua kia uru mai ai nga whenua Maori ki roto, kia tangohia tetahi wahi hai whakaea i nga moni e pau ana mo nga kura maori me nga hohipera hoki me nga takuta e mahi nei i te taha Maori, apiti atu hoki ki nga moni reiti o nga whenua Maori. No runga tonu i enei korero a Te Paranihi, katahi ka whakaaro a Hoani Taipua me Timi Kara, e he mate nui rawa tenei mo te iwi Maori, mehemea ka waiho ki runga ki tera ki he takoha whenua, na te mea ko to te Maori oranga anake tera, he whenua. Kati, tautoko ana ano raua i te taha Kawanatanga; te take kaore te Kawanatanga i whakaea ki tera whakaaro a Te Paranihi ma kia huaina taua Pire, he Ture Takoha Whenua. Ko etahi o nga mema Maori, i tu mai ano i te taha turaki. Kati, i te pootitanga, ka hinga ano tera taha, a paahitia iho te Pire i runga ano i nga ritenga i hangaia mai ai e te Kawanatanga.

Ena e kitea nga korero me nga tautohe tohenga i roto i nga pukapuka whai korero a nga mema Maori. I muri mai ka whakaarahia te Pire mo nga Whare Manuwhiri Maori, i Waipapa, i Onehunga, Akarana, he mea kia whakapaua nga moni reti e hua mai ana mo aua whenua ki runga ki nga mahi Maori. Ka mahia i roto i te Whare, a i tino kaha rawa nga mema Maori ki te whakahaere i nga ritenga o taua Pire e pai ana ki nga Maori; otia no te pootitanga, hinga ana taua Pire.

I muri mai ko te Pire whakamana take ki etahi whenua i Waipa. He whakapumau i etahi whenua rahui i reira ki nga tangata Maori e whai take ana. Mahia ana tenei Pire i roto i te Whare, paahitia iho, whai Ture rawa. I muri mai i era, ko te Ture mo te Rahui o Te Karamu, Heretaunga. I mahia nuitia tenei Pire e nga mema Maori kia hangaia i runga i nga ritenga e puta ai he painga ki nga tangata Maori no ratou taua whenua, a i te pootitanga, tu ana taua Pire i runga i nga tikanga a muri ake nei te kitea ai, ena e kitea nga korero ki roto ki nga pukakuka. I muri iho ko te Pire whakatikatika i te Ture Whakawhitia whenua, ka tahuri nui nga mema o te Whare ki tenei. I whiriwhiria ano i runga i te motini a nga mema Maori he Komiti Motuhake, hei whakahaere i taua Pire. Tokowha nga mema Pakeha me te mema Maori o Te Tai Rawhiti. Tu ana ia ki te whai korero, whakapai ana ia ki nga rarangi e kitea iho ana te ahua pai ki te iwi Maori, te mutunga o tana korero katahi ka tu nga mema Pakeha ki te whakahe i aua rarangi e kitea iho ra te pai; katahi ka whakaura i a ratou menemana. Tino tautohetohe aua ratou i roto i te Komiti. Ko te Wamhana mema o te Whare o Runga me Timi Kara ki ta raua whakaaro, ko a raua hoa Pakeha tokowha i nui rawa atu a ratou amuamu mo te ahua pai mai o etahi o nga rarangi ki te taha Maori. Te tukunga iho ki te Whare, katahi ka tahuri nga mema Maori ki te whawhai, nui rawa atu ta ratou kaha ki te turaki i nga menemana a nga Pakeha. Maha nga Komiti i whiriwhiria hei whakahaere i taua Pire, Otiia kore rawa e marie te whakahe a nga mema Maori, a kaunuunu a Te Miterehana i etahi o nga rarangi kikino, me te tohe maro a nga Pakeha kia mau tonu aua mea haraki ra; otia i to ratou kritenga, ka maro tonu te whakahe a nga mema Maori, ka unuhia nga rarangi whitu, waru, iwa me etahi atu o nga mea kikino, heoi, paahitia iho. Whai ture rawa, i runga ano i te mea kua ahua pai ki runga ki te titiro a nga mema Maori; otia na te mea ano i ata korero ratou ki te Minita Maori i waho o te Whare, i oti pai ai.

I muri mai ko te Pire Kooti Whenua Maori. I roa rawa atu tenei Pire e whawhaitia ana e nga mema Maori, i roto i nga Komiti, i te aroaro o te Kawanatanga, i roto hoki i te Whare. He maha rawa no nga rarangi taikaha o roto, no reira ka rangirua te whakaaro. I tu ano nga mema o nga taha e rua, ki te whakauruuru i etahi rarangi kikino ki roto, otira, i runga i te kaha o nga mema Maori ki te panapana, me te awhina o etahi o nga mema Pakeha ia ratou, me te ngawari hoki o te Minita Maori, rererere ana te tini o nga rarangi niho taniwha ki waho. Motini ana a Taiwhanga kia apititia atu he rarangi penei, ko te rarangi e ki ana kia kaua e hipa atu i te 5,000 eka

te poraka kotahi e riro ana i te Pakeha kotahi, me kauaka e pa tenei rarangi ki nga whenua e ekengia ana e "Te Ture Ngawha." Whakaetaia ana e te Whare tana menemana.

Ko tetahi tikanga pai i oti i roto i taua Pire, he whakanui i te mana o nga Ateha, kia rite ano ki to te Tiat. Tetahi mea nui rawa kai roto, me whakatu etahi tangata mohio hai Roiara Komihana hai rapu i te tika, i te aha ranei o nga hokonga whenua a nga Pakeha, a e takoto hapa nei. Heoi ma te kitenga, he whenua i hokona tikatia, kaore he whakahe a nga Maori, ka whakamana.

I muri mai ka tukua mai, "Te Ture arai i nga Hoko Tahae i nga Whenua Maori." He nui ano te mahi mo tenei i roto i te Komiti Tikanga Maori, i roto hoki i te Whare. He maha hoki nga mea whakaururu a nga mema pakeha; otia, i runga i te maia o nga mema Maori, kihai rawa i uru mai a ratou take. Heoi, i te mea ka roa rawa e ngangareta ana, paahitia iho i runga ano i nga ritenga e matauria iho ana, he painga mo te iwi Maori kai roto.

Muri iho ka tukuna mai te Pire hei whakapumau i nga take a etahi tangata Maori ki Orimakatea Poraka, a paahitia iho i runga i te whakaaro, e tika ana kia whakamana nga Maori whai paanga ki taua wahi whenua.

I muri mai, ko te Pire Whakahaere Whakawa me Te Ngarara, ara mo Waikanae, mo Waipiro hoki, I mahia tenei Pire i runga i te tautohetanga, a unuhia ana ki waho nga rarangi i meingatia kia hokona tetahi wahi o Te Ngarara hei utu mo nga whakahaerenga katoa, a paahitia iho i te mea kua pai tona ahua mo te hunga whai paanga e ririri ana ki tera whenua.

I muri tata ano, ko te Pire whakawa mo Poututu. I whawhaitia tera i roto i te Whare e nga mema Maori kia whakahaerea nga tikanga e puta ai he ora ki te hunga nona tena wahi. Heoi, paahitia i runga i nga ritenga a muri ake nei kitea ai e te hunga e whai take ana ki reira.

No muri, ko "Te Ture Whakanohonoho Rahui o Te Tai Hauauru. I mahianuitia tenei Pire, a paahitia iho i runga i tenei ritenga, me kaua e tuku reti te Kaitiaki o te Katoa i tetahi wahi o aua rahui, me nga raruraru hoki e ara ake ana, he whakawa, he aha noa atu, me ata waiho ki raro, tae atu kia toru marama i muri atu o tera nohonga o te Paremete; kia kimihi mariretia he tikanga ngawari e mama ake ai nga taimahatanga i runga i nga iwi no ratou aua rahui e retia nei ki nga Pakeha.

I tuku motini ano te mema o te Tai Hauauru ki te Whare, penei; no raro i te mana o tewhea Ture te tikanga i tahuri ai te kaitiaki ki te whakahekeheke i nga utu o nga reti o aua rahui? Heoi kaore i hoki pono mai taua patai e te Kawanatanga. Heoi puritia ana i roto i te ngakau no te mea e hangai ana te ui, ko te whakahoki mai, kaore i hangai. He nui na mema o nga taha e rua, i whai korero mo te whakahaere he o enei rahui, kitea iho, kanui ie tumanako o te ngakau kia ata rapua paitia te ora mo nga iwi Maori no ratou era wahi; a pai ana te paahitanga o taua ture, kua waiho hoki tenei wa hai taanga manawa hai kimihanga whakaaro ma ratou mei kore e taha ake nga aitua e peehi kino nei ia ratou. I muri i tera ka kokiritia mai te Pire mo te whenua a Wi Pere, a hapainga ana e te mema mo te Tai Rawhiti ratou ko ona hoa, ki hai i taki taro, paahitia iho hei painga, hai hari mo te hunga nona. Muri iho, ka maka mai ano e te Kawanatanga, te Pire whakarite kia tangohia i roto i te miriona pauna i nama mo te Rerewe Nui o Rangitikei ki Te Awamutu, kia kotahi rau mano pauna hai hoko i nga whenua Maori i tetahi tara wahi, i tetahi tara wahi o taua rerewe. A ko aua whenua ina hoko, ka waiho hei oranga mo te mahi o taua rerewe. I konei ano ka ara te motini a te Minita Maori, kia herea aua whenua katoa me era hoki kei roto i te Rohepotae, mo nga tau e rima, kia kore e watea, kia kore e mana te hoko atu e te hunga nona ki tetahi tangata rawaho; erangi ki Te Kawanatanga anake. Katahi ka kakaritia taua tikanga e Taipua me ona hoa Maori, a hinga ana te rima tau, tuturu ana kia rua tau. Heoi te take i ngawari ai ratou, no to ratou kitenga kua maha rawa te hunga tautoko i te Kawanatanga, koina te take, kaore i tukua e ratou kia pooti, kei hinga. Ko nga tino korero mo nga Pire kua whakahuatia i runga ake nei, tera koutou i kite i roto i pukapuka whai korero a nga mema Maori ina oti te perehi.

Ko nga pitihana a nga Maori i whakatakotoria ki te aroaro o te Whare a parea ana ki te Komiti Tikanga Maori, kotahi rau kotahi te kau ma rima. Ko te nuinga o aua mea, kahore rawa i oti. Na te mema o te Tai Hauauru, erua te kau ma whitu ona i toe, na te mema o te Tai Rawhiti, e toru tekau i toe. Te take i kore ai e oti katoa te mahi o enei pitihana i tenei tunga Paramete, i whakawhiwhia e te Kawanatanga, tana Komiti ki te mahi mo nga tini Pire Maori e korerotia ake nei, tetahi take nui nana i whakaroa ko te pitihana a Ngatiruanui mo a ratou whenua rahui i Taranaki pau ana e rua wiki e mahi ana te Komiti, neke atu ranei. Ko ta te Whanauarua hoki mo Tokomaru tetahi. E rua wiki e tahuri ana te Komiti ki te mahi i tera a kai hai i opito te mahi, mahue noa iho mo tenei tau e haere ake nei. E rua tonu enei pitihana, pau ana te marama kotahi.

I whakaatu hoki enei kupu mo nga ki penei mai a te tangata: "Kanui te mangere inahoki he nui rawa nga pitihana i toe;" otia, kei mahara nga tangata, he mahi ngawari tenei tu ngaki. Me ki atu au kia koutou, kaore he mahi ke atu e rite ana ki tenei te taimaha. Mauiwi ana, te moe pai i nga po: kei te tangihanga o te tikaokao, ka hoki ki te takoto, he po ano, ka ara tonu ki te korero, te moe, te kai, te aha.

Ka huri ake aku korero kia koutou inaiane.

He nui rawa toku whakamihi kia Timi Kara raua ko Hoani Taipua, ka hiko ake taku korero mo te tika o to raua mahi. Engari kei te taima e whawhai ai mo nga mea e kitea ana te taimaha ki te iwi Maori, heoi rite tonu te haere a nga mema tokowha. Kanui toku mihi mo Tame Parata ahakoa no tetahi taha ia a he motu ke tona nui atu

tona maia ki te tautoko i nga mea o tenei motu me tona awhina i a Timi Kara me Taipua. Na Parata hoki te motini i ara ai te korero whakaiti i nga moni e tangohia ana i raro i "Te Ture Pane Kuini" mo nga hoko me nga reti whenua Maori. Heoi kotahi tonu te tohe a nga mema Maori me etahi o nga Pakeha, te mutunga iho whakaetai ana e Te Pirimia i runga i nga reti engari i nga hoko kaore, heahako he nui tenei painga kua makere mai. Tetahi mihi aku ko Taiwhanga nui atu tona pai i tenei tau ara tona ngawari, katahi ano ka ahua kore i a ia nga haere ki Hawaiki. Taku tino mihi whakamutunga ko te Minita Maori nui atu tona pai tona ngawari me tona ngakau tika ki te taha Maori. Ahakoa nga raruraru me nga taimaha o te Whare mau tonu i a ki te huarahi kotahi e kitea ana e ia e tika ana ki nga taha e rua. Tautoko tonu ia i nga mema Maori ki te patu i nga mea kino o roto i nga Pire ahakoa tohe ke te Pakeha ki ta ratou. Heoi ka ki ano au na te pai me te ngawari o te Minita Maori i uru atu ai etahi painga mo tatou. Kanui tomatou whakawhetai ki aia. Mo toku ahua ake tenei inahoki he kaumatau ano au no tatou kei roto i te Whare nei, e titiro ake ana ki nga mahi a te iwi atua nei a te Pakeha. Kati, he taringa ano oku i wahaia mai, e au ki konei, no te taenga mai, riro ke ko aku whatu hei taringa moku ki roto ki te Paremete nei. He Whakatauki no mua: "Tere tonu te ao ki te Whakarua." Koia toku mohio ake, hei aha te taringa tahi ki roto ki te Whare nei penei me au nei. Ahakoa kii te tangata, he matauranga tona, ae, ki waho ka mutu atu. Ki roto ki te Whare. Kaore. Engari ma te taringa rua, ka taea ai penei me Timi Kara nei. Kei maumau mahi noaiho te tauhou ki roto ki te Whare a nga tupua. Engaringari hoki a Taipua, ahakoa taringa tahi ia, kua matau ke ki nga mahi Paremete, me nga whakahaere Pakeha me nga whakahaere Kooti Whenua, i te mea he nui rawa atu ona tau e mahi ateha ana.

Na to koutou kaumataua,

MEIHA ROPATA WAHAWAHA.